

VLADIMÍR „NIKI“ PETKEVIČ

Nikimu nutí tunu mikin

Vladimír Petkevič, lingvista a překladatel, pro přátele a spolupracovníky Niki, se v březnu 2020 dožil 66 let. Na odpočinek ještě určitě neodchází, ale tohle jubileum je dobrá záminka, abychom se ohlédli za prací, která za ním stojí.

Snad se více hodilo sepsat medailonek k narozeninám pětadesátým, ale věk 66 dosažený v roce 2020 více odpovídá jubilantově zálibě v hrách s čísly. Číslo 2020 je hezky symetrické, složené ze dvou dvacítek. Číslo 66 je symetrické také a navíc je dělitelné jedenácti. A podíváme-li se na datum Nikiho narození (zapsané v pořadí rok-měsíc-den), vidíme pěknou sestupnou řadu: 54-3-2. Druhého března 1954 bylo úterý, což by nám Niki sám sdělil — ne proto, že si pamatuje, jak mu to maminka říkala, ale proto, že dokáže z hlavy spočítat, na jaký den v týdnu připadá které datum. Touto dovedností občas ohromuje kolegy, stejně jako tím, že si pamatuje nejrůznější výročí. Téměř každý den v roce dokáže říci, jaká historická událost na něj připadá, a tyto znalosti předává dále svým kolegům.

Široký záběr Nikiho zájmů vychází zčásti z inspirace v dětství. Narodil se v rodině Mileny Svobodové a potomka ruských emigrantů Rostislava Petkeviče, který byl synovcem spisovatele Vladimíra V. Nabokova a vnukem ruského aristokrata Vladimíra D. Nabokova. Narozený chlapec měl dostat jméno Nikolaj, ale čeští prarodiče nakonec prosadili slovansky neutrálního Vladimíra. Nicméně od narození se mu říkalo Niki a to mu zůstalo až do dospělosti.

Otec, Rostislav Petkevič, byl velký znalec ruské literatury a člověk s velkým rozhledem, ale i matka, Milena Svobodová, byla velmi vzdělaná a měla vytříbený jazykový cit (pomáhala později například s korekturou knihy *Po stopách Ježíšových* od Gerharda Krolla, kterou Niki překládal). S výchovou malého Nikiho pomáhala i babička Olga Petkevičová. Niki rád vzpomíná, jak se s ním jako malým chlapcem procházela po parcích a recitovala mu ruské básně. Otec Olgy Petkevičové, Vladimír D. Nabokov, byl ruský aristokrat, novinář a liberální poslanec ruské Dumy před rokem 1917 i po revoluci v únoru 1917. Po bolševické revoluci působil v místní „bílé“ vládě na Krymu jako ministr spravedlnosti, potom se přes Británii uchýlil s celou rodinou do Berlína. V roce 1922 byl v Berlíně zastřelen ruskými monarchistickými atentátníky, když bránil svého politického soupeře, Pavla N. Miljukova, jenž byl skutečným cílem atentátu. Manželka Elena s dcerou Olgou Petkevičovou se po jeho smrti přestěhovaly do Prahy, kde se v roce 1931 narodil Nikiho otec Rostislav Petkevič. Zemřel velmi mladý, když bylo Nikimu 6 let. Matka se znovu vdala za Jaroslava Meda, literárního vědce a kritika, a ten pak Nikiho svým rozhledem v literatuře a zájmem o jazyk dále inspiroval. Později sdílel Niki své zalíbení v jazyce se svou ženou Pavlínou, předával ho svým třem dětem a chystá se o ně podělit i se svými (zatím dvěma) vnoučaty.

Po gymnáziu Nikimu komunistický režim neumožnil studovat klasické jazyky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, nastoupil tedy na fakultu Matematicko-fyzikální. Rozhodnutí studovat matematiku bylo poměrně odvážné vzhledem k tomu, že na gymnáziu navštěvoval humanitní třídu a z matematiky ani nematuroval. Během

studii začal docházet k přednášky doc. Petra Sgalla, který spolu se svým týmem tehdy působil na katedře aplikované matematiky. Tady se Niki setkal s dalšími významnými jazykovědci, např. Evou Hajičovou, Jarmilou Panevovou a Petrem Piňhou. Tento tým se stal základem současného významného pracoviště, Ústavu formální a aplikované lingvistiky. Jan Trlifaj, dnes profesor na Matematicko-fyzikální fakultě, vzpomíná na svého spolužáka takto:

S Vladimírem Petkevičem jsem se poprvé setkal na podzim roku 1974, byl mým spolužákem ve stejném kroužku studentů 1. ročníku matematiky na Matfyzu. Neoslovovali jsme ho Vladimíre, ale Niki. Byla to přezdívka, kterou měl i poslední ruský car Mikuláš II., a u Nikiho souvisela s jeho ruskými předky, z nichž jeden byl údajně levobočkem cara. Niki měl fenomenální paměť, která ho někdy přiváděla až k zoufalství: například si pamatoval spoustu informací, které se vázaly k nějakému konkrétnímu datu v minulosti, často byly ale zcela bezvýznamné (třeba výsledky sportovních zápasů — ty ho přitom vůbec nezajímaly). Niki uměl perfektně několik světových jazyků. Já jsem zvláště oceňoval jeho angličtinu, takovou znalost v době komunismu měl málokdo. Matematika Nikiho až tak nezajímala, a brzy jsem zjistil proč: Niki byl o rok starší, z politických důvodů ale nebyl přijat na studium jazyků na UK o rok dříve (chtěl původně studovat latinu, pak angličtinu). Matfyz, kde byla šance být přijat pro „politicky nespolehlivého“ větší než na humanitních oborech, byl pro Nikiho vlastně jakousi nouzovou variantou. Pokud se dobře pamatuji, Niki na konci druhého ročníku přešel na studium informatiky, kde už tenkrát působila zajímavá skupina matematických lingvistů.

Po absolvování Matematicko-fyzikální fakulty (v r. 1979) a roční povinné vojenské službě nastoupil do Výzkumného ústavu matematických strojů (VÚMS), který založil prof. Antonín Svoboda, tvůrce prvních československých počítačů SAPO a EPOS. Tento ústav měl v rámci RVHP (Rady vzájemné hospodářské pomoci) za úkol vyvíjet sálové počítače, vlastně kopie nejmenších modelů řady IBM 360. Pro tyto počítače ústav vyvinul vlastní operační systém, který byl s původním systémem kompatibilní, ale přitom byl úspornější a rychlejší. Právě na jeho vývoji a také na vývoji překladačů programovacích jazyků se Niki Petkevič podílel. Softwarové oddělení tohoto ústavu bylo přitom v letech normalizace relativně bezpečnou a inspirativní oázou pro politicky nekonformní existence. Niki, který sdílel místnost s Janem Sokolem a Václavem Trojanem, si tohoto blahodárného klimatu nejen užíval, ale také k němu vydatně přispíval. Zároveň si udělal doktorát (RNDr.) a začal pracovat na kandidátské práci *An extended dependency based specification of underlying representations of sentences* u doc. Sgalla, kterou obhájil v r. 1992. K tomu Jan Trlifaj dodává:

Znovu jsem se s Nikim setkal už jako s kolegou ve Výzkumném ústavu matematických strojů. Podobně jako já a několik dalších spolužáků, kteří z politických důvodů nemohli dále studovat na MFF UK, tam pracoval od počátku 80. let jako programátor operačního systému DOS pro sálové počítače vyvíjené v Československu. Kontakty s lidmi na fakultě jsme ale udržovali a hledali jsme cestu, jak je prohloubit. Tříletá interní aspirantura (doktorské studium) nepřipadala z politických důvodů v úvahu — nikdo z nás

nebyl ani členem SSM, natož KSČ. Možností, která se zdála schůdnější, bylo přihlásit se na externí aspiranturu při práci. Ta byla pětiletá a dávala každý rok několikatydenní studijní volno umožňující se na studium a vědeckou práci plně soustředit. Na externí aspiranturu na MFF jsme se v roce 1983 přihlásili z VÚMSu tři: kromě Nikiho a mne ještě náš spolužák Aleš Drápal. Šanci na průchod kádrovací mašinérií nám všichni dávali malou, ale pak se stalo něco zcela nečekaného: Na chalupě mých rodičů jsme v té době bourali část stodoly a zbyla nám spousta krásných, do fialova vypálených, starých cihel. Sousedka z vesnice za námi jednou přišla, zda bychom jí nějaké ty krásné cihly nedali na opravu její staré stodoly, což jsme samozřejmě udělali. Chtěla se nám nějak odvděčit, a nakonec, když se ode mne dověděla, co dělám, a co bych rád dělal, řekla, že možná ví, jak pomoci. Ukázalo se, že bývala ženou nějakého vysokého funkcionáře „v kultuře“ a osobně zná pár komunistických úředníků z Prahy 1, kam schvalování aspirantur zaměstnanců VÚMSu patřilo. A skutečně, netrvalo ani týden, a všechny tři aspirantury byly najednou povoleny. Ale i povolená externí aspirantura měla různé další peripetie, pamatuji si třeba, že kandidátskou práci, kterou jsem odevzdal v září 1988, jsem mohl obhajovat až v říjnu 1989, a vyrozumění o úspěšné obhajobě dorazilo až během listopadové revoluce.

Obrázek Nikiho života „za komančů“ by nebyl zdaleka úplný bez další historky, uchované v paměti Jana Trlifaje.

Ještě jedna moje vzpomínka z předrevolučních dob je úzce spojená s Nikim: někdy koncem osmdesátých let mne pozval na přednášku Václava Havla, která se konala v bytě výtvarníků, manželů Ševčíkových v Dejvicích. Poprvé jsem měl možnost Václava Havla vidět a slyšet na vlastní oči a uši. Byl to myslím pro všechny účastníky mimořádný zážitek. Ovšem hned následujícího dne byli manželé Ševčíkovi zadrženi, a nejen oni, ale i Niki. Zadržení způsobilo navíc jeden zcela nečekaný problém: Nikiho tchyně z Klatov totiž na následující den objednala dovoz a montáž nábytku doma u Petkevičových. Niki ani Pavla (Nikiho žena) vůbec nestáli o to, aby se tchyně dozvěděla, že Niki je ve vazbě, vyšetřován StB. Pavla proto pár známých z VÚMSu požádala, zda by nepřišli, a v případě potřeby nesehráli roli Nikiho jako otce jejich tří malých dětí před klatovskými montéry nábytku. Neměli jsme čas se úplně domluvit, takže nakonec jsme tuto roli vyloženě přehráli — vy-padalo to, že Nikiho děti mají hned několik otců najednou.

Niki byl naštěstí brzy propuštěn, přišel listopad 89, a naše role se zcela změnily: Niki se stal docentem na FF UK, řadu let vedl Ústav teoretické a počítačnické lingvistiky UK, stal se mým kmotrem, a proslul jako překladatel náročných teologických a filosofických děl evropských autorů. Ale to už je jiný příběh.

V lednu 1993 Nikiho k sobě vskutku znovu přivinula jeho dávná alma mater. Stal se nejprve vítanou posilou, od roku 1994 pak i ředitelem Ústavu teoretické a počítačnické lingvistiky Filozofické fakulty, ústavu, který byl (znovu)založen prof. Sgallem po více než dvaceti letech exilu na Matematicko-fyzikální fakultě. Na této pozici Niki statečně vytrval až do r. 2019.

Svůj odborný zájem zaměřuje především na syntax a morfologii a jejich formální a počítačové zpracování. Prakticky se toto zaměření projevuje při značkování

(zejména) synchronních psaných korpusů obsažených v Českém národním korpusu. Niki stál u zrodu systému, který umožňuje formulovat lingvistická pravidla pro řešení víceznačnosti morfologické analýzy českých textů. Například vytvořil řadu pravidel pro desambiguaci homonymního tvaru *se*. Tato pravidla rozpoznají, v jakém kontextu toto slovo jistě není předložka, například před slovesem, před slovem začínajícím na samohlásku, před substantivem v nominativu či před osobním zájmenem ve tvaru, který nemůže následovat po předložce. Nebo naopak zjistí, v jakém kontextu *se* jistě není reflexivum, například ve větě bez zvrátneho slovesa či slovesa s akuzativní valencí (tedy třeba ve větě s jediným slovesem *sněžit*) a bez deverbativního adjektiva a substantiva. Vedle těchto obecných pravidel existují i pravidla zabývající se jednotlivými náhodnými homonymiemi (např. tvar *kout*), která stanovují kontexty, ve kterých je pravděpodobnější jedno nebo druhé čtení. Na těchto pravidlech pracuje s kolegy již asi patnáct let a umíněně trvá na tom, že lingvistická pravidla formulovaná erudovaným odborníkem musí dávat lepší výsledky než metody strojového učení.

Je celkem pochopitelné, že tato práce vyústila v publikaci *Morfologická homonymie v současné češtině*, v níž Niki na šesti stech stranách textu dokládá nejružnější typy systémové i zcela náhodné homonymie v češtině. Najdeme tam půvabné a pečlivě kategorizované doklady jako *datlí* (datle, datlí, datlit), *pracích* (prak, práce, prací), *při* (pře, přit se, při) nebo *modře* (modř, modřit, modře). Tato kniha je výsledkem poctivého bádání nad desambiguací i Nikiho záliby v jazykových kuriozitách. Kromě homonymie se Niki rád baví hledáním a vymýšlením palindromů, přesmyček, mezijazykovou homonymií, homografií a homofonií, bádáním nad etymologií a vymýšlením různých jazykových her a hříček.

Dalším Nikiho odborným zájmem je pražský strukturalismus. S dalšími kolegy přeložil a redigoval *Lingvistický slovník Pražské školy*, spoluredigoval sborník *Pražská škola v korespondenci*. Vedle toho také vedl a stále vede několik projektů, např. projekt zaměřený na víceslovné výrazy *Mezi slovníkem a gramatikou* nebo projekt *Treebank češtiny na základě gramatiky*, kombinující empirické a teoretické metody zkoumání jazyka.

Kromě vědy se Niki věnuje i výuce studentů. Jeho předměty *Úvodní seminář matematické lingvistiky* a *Obecná lingvistika* jsou studenty vždy hodnoceny kladně, přičemž někteří oceňují, že na ně kladou větší nároky než ostatní přednášky, které navštěvují. Kromě výuky pregraduální vychovává i postgraduální studenty, je předsedou oborové rady doktorského oboru *Korpusová a teoretická lingvistika* a členem podobných grémií na dalších českých univerzitách.

Nikiho neopustila ani někdejší láska ke klasickým jazykům. I když mu nebylo dopřáno je studovat na univerzitě, stále si udržuje jejich znalost získanou na gymnáziu a i dále se snaží si tyto obzory rozšiřovat. Láska ke klasickým jazykům (latině a řečtině) je dána i Nikiho kritérii na krásu jazyka. Jednoznačně vedou jazyky morfologicky bohaté, a proto je klasická řečtina jeho favoritkou. Láska ke klasickým jazykům a klasické literatuře se projevuje i tím, že Niki s oblibou skládá oslavencům k narozeninám dlouhé ódy v hexametrech. Autoři tohoto medailonku se omlouvají, že sami nebyli mocni podobného činu, pouze se pokusili o malou nápodobu.

*Učenec slovnutný Vladimír Petkevič slovníkem mává:
„Studujte latinu přec, řečtina velká je věc.*

*Klasické jazyky studnicí, pokladem zváti se mohou.
Kdo nezná poetův hlas, nesklidí moudrosti klas.*

*Nejen však klasické, moderní jazyky také se učte,
v mateřském hrajte vždy prim, nechodte mlčky jak mim.*

*Palindrom vytvořte, přesmýčky hledejte, homonym houští,
Chou-cabbage — těch (jsem si jist) najdete na celý list.”*

*Tak praví učitel, ředitel, řešitel — řidme se radou.
Učme se jazyky hned, pokane ze rtů nám med.*

Důležitou roli v Nikiho životě má i jeho víra, a nebyl by to Niki, kdyby tento osobní postoj nekonkretizoval činorodou prací. Přeložil přes dvě desítky knih s náboženskou, filozofickou i historickou tematikou z angličtiny, němčiny, francouzštiny a polštiny, například *Život Ježíšův* Françoise Mauriaca, *Myslenky a meditace* Edity Steinové, *Ohromné maličkosti* G. K. Chestertona. Na Praze 6 také vede pobočku České křesťanské akademie, která každý rok pořádá několik vzdělávacích přednášek nejen s křesťanskou tematikou.

Ve svém volném čase, pokud zrovna nepřekládá, nepíše oponentský posudek nebo se nechystá na výuku, zaměstnává Niki svůj mozek řešením šachových úloh. Hra v šachy je jeho další zálibou, které se věnuje dokonce závodně v barvách pražské Dukly. Po mnohaleté přestávce tak navázal na svou závodní kariéru, kdy hrál za odborářský klub ROH VÚMS.

Niki však není žádný tělesně zchátralý intelektuál, který nedokáže udělat krok. Každoročně v zimě vyráží na běžky do Dolomit a účastní se farního turnaje ve stolním tenise, kde rozhodně nekončí mezi posledními. V mladších letech hrával i fotbal, který dnes už jenom vášnivě sleduje. Při mistrovství světa nebo Evropy pak s přáteli soutěží v tipovací soutěži a zužitkovává při tom všechny informace o minulých šampionátech, které si pamatuje. V tomto ohledu se naše zkušenost liší od vzpomínek Jana Trlifaje — Niki rozhodně nelituje, že si pamatuje fotbalové výsledky.

Podtrženo a sečteno, máme před sebou vpravdě renesanční osobnost, která stále překvapuje i tím, jak čile se pohybuje v nejrůznějších intelektuálních proudech, docela jako ryba ve vodě. Je to skutečný *etik pivníček* a nám nezbyvá než přijmout imperativ *“Andílek!” kvič, primitive!*

Hana Skoumalová | Ústav teoretické a počítačnické lingvistiky, Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy | nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

ORCID ID:

hana.skoumalova@ff.cuni.cz

Alexandr Rosen | Ústav teoretické a počítačnické lingvistiky, Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy | Celetná 13, 110 00 Praha 1

ORCID ID:

alexandr.rosen@ff.cuni.cz